

**Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**  
**Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University**

ISSN: 2147-0049 e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2017, 6 (12): (323-328)

**Yayın Değerlendirmesi / Book Review**

Faik Aytemiz\*

**Ağbal, Davut. *İbn Arabî'de İşâri Tefsir*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.**

Ağbal, Davut. *The Ishârî Exegesis of Ibnu'l-Arabî* İstanbul: Litera Publishing, 2017.

İslam düşünce tarihinde zirve isimlerden biri olan İbn Arabî'de bütün konular onun insan düşüncesini anlatmak üzere ele alındığı söylenebilir. Onun insan anlayışı, insanın âlem içindeki müstesna yerini, onun kabiliyetlerini, yeryüzünde Allah'ın halifesi oluşunu ve bütün bunların kaynağı olarak da "ilahi surete" göre yaratılmasını başlangıç noktası olarak, bütün konulardaki düşüncelerinin gayesi ve bütün tikel konular hakkındaki birikimin taşıyıcısı olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda değerlendirmesini yapacağımız eser hem Kur'ân'ın işârî tefsiri yönünden hem de dinin sembolik/mecazi kullanımına iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Doktora tezi olarak hazırlanan Davut Ağbal'ın eseri giriş ve sonuç dışında iki temel bölümden oluşmaktadır. Yazar giriş bölümünde konu, metot ve temel kaynaklar hakkında değerlendirme yapmakta, İbn Arabî'nin kısa bir hayat hikâyesine yer vermekte ve tefsir ile ilgili eserlerini nispeten ayrıntılı tanıtmakta, onun işârî tefsir

---

\* Dr. Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Felsefesi Anabilim Dalı. PhD. Student, Recep Tayyip Erdogan University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy of Religion. Rize / Turkey ([mecnunileyleyla@gmail.com](mailto:mecnunileyleyla@gmail.com))  
orcid.org/ 0000-0002-5706-4983

geleneğindeki yerini tespit etme açısından önem arz eden işârî tefsirin tanımı ve tarihsel gelişimini ele almaktadır (s. 15-67).

Ağbal, giriş bölümünde, çalışmanın amacının İbn Arabî'nin fikirlerinin tefsir sahasındaki izdüşümlerini takip etmek ve yaşadığı dönem itibarıyla tevârüs ettiği İslâmî ilimleri kendine özgü bakış açısıyla terkip ederek, kapsamlı bir ilmî duruş sergileyen İbn Arabî'nin, Kur'ân yorumu ile ilgili fikirlerini incelemeye kapı aralamak, Kur'ân'ı yorumlama yönteminin tefsir ilmi içerisindeki yeri ve önemini açıklamak olduğunu ifade etmektedir. İşârî tefsir faaliyetinin bir takım merhalelerden geçtiği ve İbn Arabî'yi de içine alan bir süreçle birlikte işârî yorumların daha kapsamlı ve sistemli bir hâle dönüştüğü, İbn Arabî'nin bahsedilen bu dönüşümdeki en önemli isimlerden biri olduğu tespitinden hareket eden yazar, araştırmasında orijinal kaynakların kullanımına dikkat edildiğini, Arapça kaynakların tahkikli nüshalarına müracaat edilmeye gayret sarf edildiğini, ancak bir takım sebeplerden dolayı bu ilkedden feragat edilmek zorunda kalındığı durumların olduğu, çalışmada onun daha çok *Fütûhât* ve *Fusûsu'l-hikem* eserlerinin kullanıldığını yine giriş bölümünde ifade etmektedir (s. 9-22).

Birinci bölümde, İbn Arabî'nin yorum metoduna doğrudan etki etmesi dolayısıyla onun ıstılahlar ve varlık mertebeleri açısından *varlık*, *insan*, bilginin tanımı ve bilgi kaynakları açısından *bilgi* ve mâhiyeti ve özellikleri (nüzul, hitap, muhtevâ) açısından Kur'ân anlayışına ait fikirlerini ortaya koymak suretiyle İbn Arabî'nin düşünce sisteminin temellerini göstermeye çalışmaktadır.

Ağbal'ın bu bölümde dikkat çektiği birkaç hususa atıf yapmakta fayda görüyoruz. İbn Arabî'nin, metafizik'e yönelik müdahalelerinin etkisi, onun geleneğini takip eden sufiler nezdinde metafizik'in konusunun değişmesine yol açtığını, metafiziğin konusu İbn Sînâ'da "*var olmak bakımından varlık*" iken; İbn Arabî ile birlikte -var olmak bakımından var olanın sadece Allah olması düşüncesinden mütevellit- "*Cenab-ı Hak*" olduğunu, İbn Arabî'nin varlığı mutlak vücûd ve mukayyet vücûd diye ikiye ayırdığını, onun Allah ile âlem arasında herhangi bir öncelik ve sonralığın yanı sıra, aynı anda olmalarını da nefyettiğini, bu konuda söylenebilecek tek şeyin *Hakk'ın bizâtilhî varolduğu, âlemin ise Hak sebebiyle var olduğu* gerçeğini ifade eden yazar, Allah-Âlem ilişkisinde İbn Arabî'nin vücûdu tek hakikat olarak gördüğünü belirtmektedir (s. 72-80).

Ağbal, İbn Arabî düşüncesinde, hiçbir sûrette bilinmeyen Zât-ı İlâhî'nin âlem ile irtibatının gerçekleştiği varlık mertebesine tecellî etmesinde "*ilahi muhabbet*"in

önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmekte ve bir varlık mertebesi olarak a'yân-ı sâbitenin ve âlemin konumunu adlandırmada gölge sembolünün önemli bir yer edindiğini belirtmektedir (s. 96).

İbn Arabî'nin ortaya koyduğu varlık zincirinin son halkasını insan oluşturmaktadır. İnsan, her ne kadar sıralamada en son gelse de, İbn Arabî düşüncesinde aslında kendinden önceki bütün zuhur mertebelerinin tamamını kapsatan ve bu mertebeler içerisinde en istisnâî yeri olan varlıktır. Zira her mertebe bir ilâhî mertebenin mazharı iken; insan, "Allah" isminin mazharıdır ve İbn Arabî'nin ifadesiyle parlatılmamış bir ayan gibi olan veya ruhsuz bir ceset mesabesinde bulunan âlemin cilâsı ve ruhu gibidir. Ona göre insanın son olarak var olması, onun bütün varlık mertebelerini kuşatan bir niteliğe sahip olmasını sağlamıştır (s. 119).

İkinci bölümde ise, yazar, İbn Arabî'de işârî tefsiri sorgulamakta, bu bağlamda İbn Arabî'de işari tefsirin temel ilkelerini onun varlık, insan, bilgi ve Kur'ân anlayışı perspektifinden hareketle açıklamakta, İbn Arabî'nin işârî tefsir metodunu din dili açısından (temsil, analogi, sembol vd) incelemekte, onun işârî tefsir geleneğindeki yerini ve işârî tefsir geleneğine etkisini göstermeye çalışmakta, İbn Arabî'nin tefsir metodundan yansımaları örnek metinlerle açıklığa kavuşturmuştur (s. 203-355).

Yazara göre, İbn Arabî'nin varlık nazariyesi, onun Kur'ân'ı anlama yönteminin dayandığı esasları kendisinde barındırmaktadır. Bu esaslar içerisinde en önemli yeri zâhir-bâtın kavramları almaktadır. Çünkü bu iki kavram, varlığın bütün mertebelerine sirâyât etmekle birlikte gerek öz-sûret ayırımına ve gerekse bu ayırımın beraberinde getirdiği sonuçlara işaret eden umumi çerçeveyi oluşturmaktadır (s. 208).

Ağbal'a göre, İbn Arabî -teorik olarak- Kur'ân yorumu ile ilgili muhtelif metodların varlığını mümkün görmektedir. Zira ona göre Kur'ân farklı boyutlara sahip bir kitaptır. Farklı kapasite ve ilgide muhataplara hitap etmektedir (s. 246). Tasavvuf literatüründe ifade ettiği anlam bakımından işâret "*bir mânâyı, düşünceyi veya duyguyu üstü kapalı bir şekilde anlatmak*"tır. Ancak sözsüz, dolaylı bir mânâyı delâleti karşıladığı da görülebilir. Yazar, İbn Arabî düşüncesinde ise işâret kavramının iki temel anlamı olduğu tespitini yapmaktadır. Bunlardan ilkiyle alakalı olarak, işâret kavramıyla vahiy arasındaki ilişki ve özdeşleştirme önem arz etmekte ve işâret tamamen ilâhî talim çerçevesinde ele alınmakta, Allah'tan alınan bilgiyi temsil eden işâret, hakikatin bizzat kendisini ifade etmektedir. Burada zâhiri anlamın yanısıra sūfînin elde ettiği bâtınî anlamın da Allah'ın muradı olduğunu söylemektedir. Zira ona göre bu şekilde zâhir ve batın yönlerin bir araya getirildiği anlayış kemali temsil etmektedir. İşâretin İbn

Arabî'nin düşüncesindeki ikinci kullanımı ise, hem sözsüz hem de remizli sûfî ifadeleri kapsamakta, sûfî tarafından ulaşılan fakat ehli olmayandan farklı sebeplerle gizlenilmeye çalışılan, remz, kinâye, imâ yoluyla ifade edilen bir bilgiye delâlet etmektedir. Yine, İbn Arabî, tefsir ve işâret yapmakta, tefsirin işâretten farklı bir anlam boyutu olduğunu ihsas ettirmektedir (s. 249-256).

Dilin, İbn Arabî'nin düşünce sistemi içerisinde de ciddi yer işgal ettiğini belirten Ağbal, dil ve dilin kullanımının onun düşüncesindeki yerini genel hatlarıyla görebilmek açısından dördü varlık tasnifine göz atmanın yeterli olacağını söylemektedir. Bunlar; zâtî varlık, ilmî varlık, lafzî varlık ve kitâbî/yazıda varlık. Dolayısıyla varlık boyutlarının çoğu dil ile olmaktadır. Bu bağlamda İbn Arabî'ye göre, harfler tıpkı kelimeler gibi kendi başlarına anlamları bulunan öğelerdir; harfler de tıpkı insanlar gibi bir ümmettir, mükelleftir ve muhataptır. Onlar içerisinde elçiler ve kutuplar vardır; yine onlar arasında avam ve havas olan harfler bulunmaktadır... İbn Arabî'nin kelime düzeyinde yaptığı yorumları sadece kelimeye eklenen tasavvufî bir anlam eklemekle de sınırlandırmamak gerektiğini belirten yazar, kelimelerin türediği kök ile o kelimenin kullanım arasındaki ilişkiye temas ederek ibadetlerin hikmetlerine yönelik yaptığı çıkarımları zikretmek gerektiğini, bu tür yorumların tasavvufî mârifetin hâricinde nazarî yöntemle kurulabilecek bir ilişki ile gerçekleştirilebilecek nitelikte olduğunu ifade etmektedir (s. 256-286).

İbn Arabî'nin ayetleri yorumlarken nüzül sebepleri ve tarihî verileri kullanması ile ilgili iki farklı yaklaşıma sahip olduğunu belirten Ağbal, onun, ayetin zâhirini açıkladığı yerlerde nüzul ortamı ve nüzul sebeplerine fazlaca ehemmiyet verirken, işârî te'villerinde bu tarihsel verileri ikinci plana bırakabildiği tespitinde bulunmaktadır (s. 287).

Ağbal, İbn Arabî'nin Kur'ân'ın zâhirini açıklamada takip ettiği bütüncül yöntem (örneğin İcâzu'l-beyân) mukâbil, işârî yorumlarda parçacı bir tavır benimsediğini, bu bağlamda gerek ayetlerden bir takım hikmetler çıkarmada gerekse sahip olduğu varlık ve bilgi anlayışının izlerine rastlanan işâretlerde ayetleri, bulunduğu siyaktan kopararak yaptığı yorumlara sıklıkla tesadüf edildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda şu örneği verebiliriz. O, "*Rabbim ancak kendisine ibadet edilmesini emretti.*" ayetini yorumlarken "*emretti*" kelimesini "*hükmetti.*" olarak ele aldığı hüküm anlamından, her neye ibadet ediliyorsa edilsin, ilâhî kıskançlık nedeniyle aslında Allah'a ibadet edildiğini açıklamaktadır (s. 291-300).

Yazara göre, iki şey arasındaki benzerlikten yola çıkarak biri hakkında verilen hükmü diğerine uygulamak anlamına gelen ve mantık ilmi açısından tikelden tikele doğru bir akıl yürütme yöntemi olan analogiyi bolca kullanan İbn Arabî, *“ayaklarının altından yerlerdi”* ifadesini *“insanın kendi çabası sonucu ulaşılan marifete; namaz, yolculuğa çıkmak’a; “namazda okunan sureler”de, yolculukta kat edilen menzillere benzetmektedir* (s. 301-307).

Sembolün İbn Arabî’nin eserlerindeki kullanımını açıklayan Ağbal, onun sembolik yorumlamalarını, harf düzeyinden başlayarak düşünce sisteminin en karmaşık konularına kadar hemen her alanda müşahede edebileceğini söylemekte ve buna örnek olması bakımından, onun insan-ı kâmil kavramını ele alış şeklini incelemektedir (s. 307-312).

İbn Arabî’nin işârî tefsir geleneğindeki yerinin de açıklandığı eserde yazar, İbn Arabî’nin işârî yorumlarda kendine özgü duruşunu ortaya koyan asıl alanın, kökleri varlık ve bilgi nazariyesine uzanan âlem, insan ve Kur’ân arasında kurmuş olduğu benzerlik olduğu tespitinde bulunmaktadır. Nitekim hususi çerçevede, Kur’ân ve insan arasında kurulan kardeşliktir. Yine yazara göre, İbn Arabî’nin bir diğer önemli katkısı, işârî tefsirin mahiyetidir. Buna göre, işârî tefsir, sûfinin bizzat yaşadığı hâl olarak; öznel, tekrarlanamaz, doğrulanamaz/test edilemez, kesin, açık ve o hâli yaşayan sûfiyi bağlayan ve tamamen metottan soyutlanmış olarak ontolojik bir hazır bulunuş ve tecelli ile alakalı bir durumdur (s. 316-319).

Yazar, İbn Arabî’nin tefsir metodundan yansımaları ayrıca toplu olarak bir başlıkta vermekte, bu başlıkta onun ayetler için gerçekleştirmiş olduğu farklı yorumları kıyaslamaya imkân verecek düzeyde, onun muhtelif eserlerinde Fâtihâ suresini nasıl elde aldığına dair örnekler vermektedir. Bunlar, onun, Kur’an’ı zâhirî ve bâtinî olarak nasıl tefsir ettiğine dair genel fikir verecek metinlerdir. Önemli olması açısından bu bölüm daha geniş tutulabilirdi (s. 331-353).

Sonuç bölümünde yazar, zâhirî tefsir karşısındaki konumunu da gündeme getirmek suretiyle değerlendirmeler yapmaktadır. Bu bağlamda, Kur’ân’ın anlaşılması noktasında önemli düşünceler ortaya koyan İbn Arabî’nin sunduğu örneklerin ancak tasavvuf tarihindeki dönüşüm (tasavvufun metafizike dönüşmesi) ve dönüşümün zeminini dikkate almadan sağlıklı değerlendirilemeyeceğini belirten yazar, İbn Arabî’nin yorumlarını, onun varlık ve bilgi problemlerini ele alış şeklinden ayıramamakla beraber, bu yorumların onun düşünce sisteminin hemen her noktasıyla ilişkilendirme kapasitesine de sahip olduğunun belirtilmesi gerektiğini ifade

etmektedir. Ağbal'ın bazı tespitleri şöyle: İbn Arabî ile birlikte işârî tefsirlerin başlangıçta fer' / ikincil anlam kabul edilmesinden asıl anlam kabul edilmesine ulaşıldığı söylenebilir. Öte yandan İbn Arabî'nin düşünce sistemi içerisindeki Kur'ân'ı anlamının mâhiyeti ile ilgili teorik çerçeve ve bu anlamları ifadeye dökme arasındaki ilişki, işârî tefsirin yöntemi ile birtakım verilere ulaşmaya imkân sağlamaktadır. Teorik olarak Kur'ân'ın bâtinî anlamları sürekli bir şekilde mü'min kulların kalplarına indirilmektedir (tenzil). İlâhî tecellîlerle kula görünen anlamlar, tecellîlerin tekrar etmemesi sebebiyle her an değişmektedir. Bu teorik çerçeveye ilgili olarak İbn Arabî, bir ayeti iki kere okuyup her iki okuyuşunda da aynı mânâyı anlamının iki okuyuştan birinin hakkını vermemek olduğunu kabul etmektedir. İbn Arabî'nin işârî yorumlarının, ayetin mantûku ve mefhumundaki kapalılığı izale etmek yerine; ayetlerin, ayet içerisindeki kelimelerin hatta harflerin -buna yazılış şekilleri de dâhil olmak üzere- insan ve âlemdeki hakikatlere nasıl ve ne şekilde işâret ettiğine yoğunlaştığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Dolayısıyla, işârî tefsirin, -adına tefsir veya te'vil denilsin- zâhirî düzlemde ve dil düzeyinde bir açıklamayı amaçladığı söylenemez (s. 356-362).

Sonuç olarak, kitap bir taraftan İbn Arabî'nin tefsir anlayışının fikrî arka planını ve bu anlayışa tesir eden ilkeleri tespit ederken, diğer taraftan da onun Kur'ân yorumlarını/metodunu başarılı bir şekilde ele almaktadır. Böylece hem işârî tefsirin kapsamı, amacı, yöntemi ve pratiğini İbn Arabî özelinde yeniden başarılı bir şekilde tanımlamakta, hem de Tanrı/Tanrı'nın sözü hakkında konuşmak olarak da tanımlayabileceğimiz din dilinin mahiyeti üzerinde İbn Arabî'nin yaklaşımını daha sistematik bir tarzda görme imkânı bularak bu alana önemli bir katkı sağlamaktadır. Akıcı ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış olan eser, konuların nispeten dengeli bir dağılımla başlıklandırılması ve tasnifi açısından da başarılıdır.

Ağbal, Davut. "İbn Arabî'de İşari Tefsir". Değerlendiren: Faik Aytemiz. *RTEÜİFD*

12 (2017): 323-328.

